

Siméa congres 2010
15 & 16 april

**congres over
de kunst van lezen en schrijven**

Locatie: “De Werelt”, Lunteren

Congresorganisatie

Siméa, p.a. Bureau AudCom

Postbus 222, 3500 AE Utrecht

Tel: 030-2769902, fax: 030-2712892, teksttelefoon: 030-2730459

info@simea.nl

Congrescommissie 2010:

Meike Bruggeman, Nienke Daum, Annet de Klerk,
Willem Noppers, Gerti Rijpma, Fred Saan & Mark Vervuurt

Informatie over het congres

Voor u ligt het programmaboekje voor het jaarlijkse congres van Siméa.

In dit boekje vindt u alle informatie die u nodig heeft om er dit jaar een geslaagd congres van te maken.

Verspreid over twee dagen bieden we 4 plenaire lezingen en 44 keuzelezingen aan.

Naast de lezingen kunt u ook posterpresentaties bezoeken.

Op pagina 6 en 7 van dit boekje vindt u een overzicht van de indeling van beide dagen. Uiteraard hoeft u uw keuze niet slechts te baseren op dit summiere overzicht. Om uw keuze te vergemakkelijken kunt u verderop in het boekje korte beschrijvingen vinden van alle lezingen. Ook staat bij elke beschrijving aangegeven welk niveau de spreker zijn of haar lezing toedicht. Dit werkt als volgt:

geen kennis/ ervaring vereist

enige kennis/ ervaring vereist

veel kennis/ ervaring vereist

Inschrijven

U kunt zich digitaal inschrijven via congres.simea.nl.

Plenaire lezingen in twee zalen

Evenals andere jaren kunt u voor de plenaire lezingen in twee zalen terecht. In zaal Europa worden de lezingen gehouden. Hier zijn gebarentolken aanwezig. Daarnaast zijn de lezingen via een groot videoscherm te volgen in een wat kleinere zaal. Daar zijn géén gebarentolken aanwezig.

Informatiemarkt

Zoals elk jaar zullen wij ruimte reserveren voor standhouders die informatie of producten, gericht op cluster 2, aanbieden. Bij hen kunt u tijdens de (lunch-)pauzes terecht voor een andere visie of interessant product.

Ringleiding

Tijdens het congres kunt u gebruik maken van ringleiding. Deze wordt verzorgd door Phonak. Indien gewenst kunt u uw eigen ontvanger gebruiken.

Routebeschrijving

Congreshotel De Werelt
Lunteren

Met de auto:

Vanaf de A1 (Amsterdam – Apeldoorn)
Afslag Barneveld/ Ede (A30), richting Ede
Afslag Lunteren (zie verder ‘In Lunteren’)

Vanaf de A12 (Utrecht – Arnhem)
Afslag Ede-Noord/Barneveld (A30)
Afslag Lunteren (zie verder ‘In Lunteren’)

Vanaf de A15 (Rotterdam - Nijmegen)
Afslag Kesteren (N233), richting Rhenen/Veenendaal
Bij rotonde Veenendaal aanhouden
Bij volgende rotonde Veenendaal-west aanhouden (tweede afslag)
Volg N224 tot aan A30
Neem de A30 richting Lunteren
Afslag Lunteren

In Lunteren:

Volg ‘Alle Richtingen’ (Rondweg Westzoom). Aansluitend de ANWB-borden ‘De Werelt’ volgen.

Openbaar vervoer:

Per trein is Lunteren bereikbaar vanuit Amersfoort en Ede-Wageningen.
De wandeling vanaf NS-station Lunteren naar ‘De Werelt’ duurt ongeveer 15 minuten.
Komende vanaf het NS-station uit de richting Ede gaat u rechtsaf over het parkeerterrein, richting sauna, en wandelt u linksaf over de Boslaan het bos in. Bij de viersprong rechtsaf de Molenweg in. Daarna 1^e weg links (Westhofflaan), waar een bord u verwijst naar de ingang van De Werelt.
Vanuit richting Amersfoort steekt u het spoor over. Verder volgt u de aanwijzingen vanaf Ede.

Congreshotel De Werelt

Westhofflaan 2, Lunteren

Tel. 0318-484641 fax 0318-482924

Programmaschema donderdag

10.00	opening			
10.15	Wim Daniels: het alfabet begrijpen			
11.15	Pauze			
11.45	Parallele keuzelezingen			
	Blok 1	Blok 2	Blok 3	Blok 4
	Klop & Klippel VAKT fun als oprit naar de leessnelweg	Fortgens & De Klerk Leeskilometers voor dove en sh kinderen	Goosen & Roovers Functionele emotionele geletterdheid in therapie	Van der Hart Geef me de tijd
	Blok 5	Blok 6	Blok 7	Blok 8
	Pullens Ervaringsgericht vertellen en lezen	Hannink Boeken: meer dan taal alleen	Houtveen Maak van lezen weer een feest	Hoek & Dijk Voorlezen voor auditief beperkten
	Blok 9	Blok 10	Gehele dag	
	Vloedgraven Taaltoetsen in het SO	Spierings & Van Beek Let's hyve	Informatiemarkt	
12.30	Lunch			
13.45	intermezzo			
14.00	Adriana Bus: lessen in functionele geletterdheid			
15.00	Parallele keuzelezingen			
	Blok 11	Blok 12	Blok 13	Blok 14
	Bolier Klein duimje, blind en bloedhoofd	Hannink & Buré Leesbevordering, de basis ligt thuis!	Fortgens & Geessinck Leren lezen op de Polanoschool	Baas Goed geluid: klinken de medeklinkers mee?
	Blok 15	Blok 16	Blok 17	Blok 18
	Smeets Digitale prentenboeken: taalstimulering voor kinderen met ESM?	Kusters & Gerritsen Rekenen is ook een taal	Last Taal leren door doen	Poulisse & Goossens Het werkgeheugen en schoolse vaardigheden
	Blok 19	Blok 20	Gehele dag	
	Verschuur Hoe kan ik mijn tekst visualiseren?	Houtveen Maak van lezen weer een feest	Informatiemarkt	
15.45	Pauze			
16.15	Algemene Ledenvergadering			
18.30	Diner			
21.00	Dj's: Ammehoela's			

Programmaschema vrijdag

10.00	opening			
10.15	Eliane Segers: ICT en functionele geletterdheid bij kinderen met ESM			
10.45	Wied Ruijsenaars: De kunst van het lezen?			
11.55	Pauze			
11.55	Parallele keuzelezingsen			
	Blok 21	Blok 22	Blok 23	Blok 24
	Wentink & Spaans Met geletterdheid aan de slag in de taal/leesverbetertrajecten (1)	Voor in 't Holt Inclusie slechthorende kinderen in Primair Onderwijs	Coppens Woordenschat onder de loep genomen	Leeuw Onderwijsindicaties bij kinderen met een CI
	Blok 25	Blok 26	Blok 27	Blok 28
	Nelemans Betekenisvol en methodisch werken aan beginnende geletterdheid	Hoefnagel Easy reading is hard writing	De Blauw Functionele geletterdheid en interactie met kinderen	Höfer & Harleman Voorlezen: beter ouder-kind contact
	Blok 29	Blok 30	Gehele dag	
	Tomesen Taaltoetsen in het SO	Verboom & Mulder Beginnende geletterdheid bij ESM kleuters	Informatiemarkt	
12.40	Lunch			
14.00	Parallele keuzelezingsen			
	Blok 31	Blok 32	Blok 33	Blok 34
	Wentink & Spaans Met geletterdheid aan de slag in de taal/leesverbetertrajecten (2)	Pyfers Functioneel Engels	Overbeek & Kuitert Hoe krijgen kinderen meer leesplezier?	Borkes Ontdek de verborgen talenten
	Blok 35	Blok 36	Blok 37	Blok 38
	Hoogervorst & Hoefnagel ECO (Eenvoudig communiceren met ouders)	Van Zaalen Broddelende kinderen kunnen niet goed lezen	Wauters & De Klerk Praktische handleiding leesonderwijs doof sh	De Ruiter & Van Nieuwenhuyzen Projectweek: doof/sh en gebaren
	Blok 39	Blok 40	Gehele dag	
	Van Heesewijk & Voor in 't Holt Slechthorend kind op school? Ervaringsgerichte teamvoorlichting!	Van Leeuwen & Janssen VO-extra, een passend aanbod op vraag	Informatiemarkt	
15.00	Alfsluiting: verrassing			
15.45	Einde			

Plenaire lezingen

Donderdag

10.30-

Wim Daniels

11.15

Het alfabet begrijpen

De beste basis voor leren is verwondering. Taal leren zou dus gevoed moeten worden door verwondering over taal. Maar omdat wij ons dagelijks omringd weten door taal, staan we er niet zo vaak bij stil. Daardoor zien we niet of te weinig hoe bijzonder taal is. Dat geldt ook voor het alfabet, een uitvinding die lang op zich heeft laten wachten, maar die van enorm groot belang is geweest voor de ontwikkeling van de mens. Tegelijkertijd moeten we ook zeggen dat het alfabet zoals wij dat kennen een grote mate van willekeurigheid herbergt. Het had er allemaal ook heel anders uit kunnen zien. Achtergrondkennis van het ontstaan van het alfabet biedt prachtige mogelijkheden om het (leren) alfabetiseren concreter te maken. Zonder achtergrondkennis is het alsof er totaal abstracte tekens aan klanken gekoppeld moeten worden. Maar zo abstract zijn onze letters niet.

Wim Daniëls gaat in zijn voordracht in op de wondere wereld van de taal, van het alfabet, het spreken en het schrijven. Hij legt daarbij diverse praktische links naar het taalonderwijs.

Wim Daniëls is schrijver van een groot aantal boeken: woordenboeken, boeken over taal, jongerenromans en informatieve boeken voor de jeugd. Verder geeft hij lezingen en voordrachten en is columnist bij het radioprogramma "Spijkers met koppen" van de VARA.

„Ik wou dat ik niet meer kon lezen”, zei de eekhoorn van Toon Tellegen toen hij brieven ontving die hij liever niet wilde lezen. “Omdat de mus een bord met “Afleren - in twee of iets meer lessen” voor de deur heeft, gaat hij daar een cursus ontlenen volgen.” Wat zou je allemaal moeten afleren in een cursus ontlenen? Vast en zeker niet alleen hoe letters zijn gevormd, hoe ze klinken en hoe je letterklanken samenvoegt tot een woord. De kunst van lezen, het thema van de Simea-conferentie, omvat heel wat meer.

Om informatie te halen uit kranten, verhalen, bijsluiters en gebruiksaanwijzingen moet de lezer de geschreven taal verstaan. De taal in boeken en andere teksten overlapt met de taal die in dagelijkse communicatie wordt gebruikt maar verschilt er ook van. De woordenschat is bijvoorbeeld complexer en omvangrijker. Bij de behandeling van leesproblemen lopen we vaak aan tegen de gevolgen van een taalachterstand: Kinderen hebben geen interesse in lezen als ze tekst niet begrijpen maar zonder frequent te lezen ontwikkelt “boekentaal” niet.

Aan de Universiteit Leiden onderzochten we de relatie tussen lezen en taalontwikkeling tot in de volwassenheid. Aan de hand van deze bevindingen laat ik zien dat de kans groot is dat taalachterstanden alleen maar groter worden als niet vanaf heel jonge leeftijd interventies plaatshebben die “lezen” stimuleren. Behalve met “gewoon” voorlezen experimenteerden we met multimediale boeken. Een multimediaal boek is een filmachtige presentatie van het verhaal met behoud van inhoud en gesproken (literaire) tekst uit het oorspronkelijke (prenten)boek.

Pas heel recent zijn we ons gaan afvragen of positieve effecten van deze boeken bij kinderen uit laagopgeleide gezinnen met een taalachterstand kunnen worden “opgeschaald” naar kinderen van cluster 2 scholen met ernstige taalmoelijkheden. Ik wil u graag meer vertellen over onze bevindingen.

Adriana Bus studeerde pedagogiek aan de Universiteit van Amsterdam en psychologie aan de Freie Universität Berlin. Ze promoveerde aan de Rijksuniversiteit Groningen en was enige tijd als universitair hoofddocent aan deze universiteit verbonden. Als gastonderzoeker en gastdocent werkte zij aan enkele universiteiten in de V.S. Sinds 1990 is zij verbonden aan de Universiteit Leiden. Van 1 mei 2004 tot 1 september 2005 bekleedde dr. Adriana Bus als bijzonder hoogleraar de Beauvoirleerstoel 'Ontluikende Geletterdheid'. Prof. Bus is inmiddels benoemd tot gewoon hoogleraar aan de Universiteit Leiden. Ze heeft een indrukwekkende lijst wetenschappelijke publicaties op haar naam in internationale tijdschriften, en is naast haar wetenschappelijke werk actief als adviseur van maatschappelijke organisaties op haar vakgebied.

Donderdagavond

De Ammehoela's staan bekend als de Victor en Rolf uit het partycircuit. Deze twee eigentijdse, eigenwijze maar niet meer zo jonge DJ's laten een spoor van bewondering achter op ieder feest waar ze draaien. Hun repertoire is een eclectische mix van oud en nieuw, danceable en altijd verrassend. Ze combineren de meest uiteenlopende stijlen onder het motto: als het maar groeft.

Vrijdag

10.15-

Eliane Segers

10.45

ICT en functionele geletterdheid bij kinderen met ESM

ICT kan een belangrijk hulpmiddel zijn om basisbeginselen van het leren lezen te verwerven. Vaardigheden kunnen eindeloos geoefend worden en de computer geeft directe feedback. Er is echter nog niet veel onderzoek naar de effecten van ICT bij kinderen met ESM.

In deze presentatie zal Eliane Segers ingaan op het onderzoek dat wél is gedaan om beginnende geletterdheid van kinderen met ESM te stimuleren en uitleggen waar juist voor deze doelgroep mogelijkheden liggen. Ze zal daarbij bijvoorbeeld ingaan op de (on)mogelijkheden van spraakmanipulatie in relatie tot het bekende FastForWord programma.

Tot slot zal ze de resultaten van een onderzoek presenteren waarin ze letterkennis met behulp van mnemonics (plaatjesondersteuning; bijvoorbeeld de s in de vorm van een slang) in verschillende condities hebben gestimuleerd bij kinderen met ESM waaronder ook een groep met meervoudige problematiek.

Eliane Segers is als Universitair Docent 4.5 dagen per week werkzaam op de Radboud Universiteit Nijmegen. Daarvan besteedt ze de helft aan onderwijs bij Pedagogische Wetenschappen en Onderwijskunde en de Research Master Behavioural Science.

De andere helft is ze als onderzoeker verbonden aan het Behavioural Science Institute, binnen de groep Learning & Plasticity. Haar onderzoek richt zich op optimalisatie van leerprocessen.

10.45-

Wied Ruijsenaars

11.55

De kunst van het lezen?

Lezen is een vaardigheid. En een vaardigheid is iets dat je kunt. Als je een vaardigheid meer dan gemiddeld beheerst, dan noemen we het ook wel een kunstje, maar geen kunst. Is lezen dus geen kunst? En bestaat er niet zoiets als de kunst van het lezen? Waarom zeggen we dan: 'Goed lezen is ook een kunst!' Of bedoelen we daar vooral mee dat iemand niet 'tussen de regels door kan lezen' en dus niet de kunst verstaat om te lezen wat er niet staat? Is lezen wat er niet staat soms wel een kunst? En wat staat er dan in deze korte tekst? Is het maken van zo'n tekst een kunde, een kunst of iets gekunstelds? Ik zal proberen daar hardop met u over na te denken en tussen de regels door te praten. Het enige wat u hoeft te doen is tussen de regels door te luisteren.

Wied Ruijsenaars is hoogleraar Orthopedagogiek aan de Rijksuniversiteit Groningen. Hij was voorzitter van de Commissie Dyslexie van de Gezondheidsraad en van de Stichting Dyslexie Nederland. Tegenwoordig is hij onder andere betrokken bij onderzoek naar de communicatie met mensen met zeer ernstige en meervoudige beperkingen.

15.00-

15.45

Keuzeprogramma

Donderdagochtend

Blok 1	Nanda Klop & Marjan Klippel	
VAKT-fun als oprit naar de leessnelweg	ESM/SO	☒ ☐ ☐
<p>Visueel, Auditief, Kinesthetisch, Tactiel, leuk en fundamenteel.</p> <p>Marjan en Nanda willen aan leerkrachten, remedial teachers en logopedisten hun VAKT-fun-programma introduceren. Zij bevelen van harte de samenwerking tussen verschillende disciplines aan, als het gaat om de begeleiding van leerlingen met lees- en spellingsproblemen. Ze ontwikkelden voor deze leerlingen het VAKT-fun-programma, elk vanuit de expertise op eigen vakgebied en in nauwe samenwerking met de leerlingen.</p> <p>Het is een praktisch programma dat voorziet in nauwkeurig en gestructureerd opgebouwde oefenstof voor leerlingen die expliciete instructie nodig hebben. Het spreekt zoveel mogelijk zintuigen aan. Het programma biedt een uitgebreide hoeveelheid oefenstof waarmee de tussenstappen gezet kunnen worden die sommige leerlingen nodig hebben om tot automatiseren te kunnen komen.</p> <p>Wetenschappelijk is aangetoond dat begrijpend lezen bereikt wordt via achtereenvolgens de fasen van de klank-teken-koppeling, het decoderen en het automatiseren van het technisch lezen. VAKT-fun bied zowel preventieve als remediërende oefenstof voor elk van deze fasen. Er kan individueel en in kleine of grotere groepen mee worden gewerkt. Het sluit aan op het protocol voor leesproblemen en Dyslexie.</p> <p>Marjan en Nanda hopen met effectieve VAKT-fun-begeleiding ook de leerlingen die tussenstappen of meer expliciete uitleg nodig hebben, de sleutel aan te kunnen reiken tot de leeskunst. Ze willen de deelnemers aan dit congres zelf een aantal leesproblemen laten ervaren die sommige leerlingen zo goed kennen. De uitdaging voor alle leerkrachten en hulpverleners is om zich de leesproblemen écht voor te kunnen stellen.</p> <p>Vanuit het vakgebied logopedie wordt een verhelderende bijdrage geleverd aan het begrip van een aantal lees- spreek- en spellingsproblemen. Inzicht in deze logopedische onderbouwing van ons klank- en teken systeem brengt vaak een genuanceerder beeld van de problemen die een leerling tijdens het lezen kan ervaren. Inzicht in die problemen is niet alleen een hulp bij het kiezen, maar ook bij het beoordelen van de juiste oefenstof.</p> <hr/> <p>Nanda Klop is leerkracht en logopedist. Ze heeft ervaring in het SO, VSO en GLO. Ze werkt op een ESM-school VO, op een GLO-school en in haar logopediepraktijk in een multidisciplinair gezondheidscentrum. Ze specialiseerde zich in de logopedische hulp aan leerlingen met (ernstige) lees- en spellingsproblemen.</p> <p>Marjan Klippel is orthopedagoge, leerkracht, remedial teacher en leerlingbegeleider. Ze heeft ervaring in het basisonderwijs en in het voortgezet speciaal onderwijs. Ook studeerde ze een aantal jaren neuropsychologie. Als docent verzorgde ze de module lees- en spellingsproblemen aan de Hogeschool Windesheim (Opleidingen Speciale Onderwijszorg, RT-VO) in Oegstgeest.</p>		

Het project Leeskilometers is een initiatief van de landelijke werkgroep Sprong Vooruit. Het project richt zich op het verzamelen en maken van passende leesteksten voor dove en slechthorende kinderen zodat zij voldoende leeskilometers kunnen maken. In de workshop leren de deelnemers wat de uitgangspunten van het project zijn en hoe zij zelf hiermee om kunnen gaan.

In de workshop komen de volgende onderwerpen aan bod:

1. een presentatie van uitstroomprofielen voor het speciaal onderwijs ten aanzien van het lezen;
2. een toelichting op en verantwoording van de werkwijze in het project Leeskilometers;
3. het zelf maken van een kleine tekst volgens de uitgangspunten van het project of selecteren van teksten m.b.v. de leerlijn;
4. het inventariseren van problemen, oplossingen en wensen ten aanzien van leesteksten voor dove en slechthorende kinderen.

In het recente verleden is geprobeerd om het leesonderwijs aan dove en ernstig slechthorende kinderen te verbeteren met behulp van reguliere methoden. Probleem daarbij is dat deze methoden vooral zijn gebaseerd op een auditieve manier van leren lezen (teken-klank-betekenis koppeling), te veel uitgaan van een grote mondelinge taalvaardigheid en vaker uitgaan van verhalende dan van informatieve teksten.

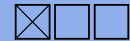
Daarom zijn er in het verleden ook speciale leesmethoden voor jonge dove en slechthorende kinderen ontwikkeld en is een aangepaste handleiding bij een reguliere methode voor begrijpend lezen geschreven. Desondanks is het leesniveau niet verbeterd.

Een van de redenen is het gebrek aan grote hoeveelheden geschikt leesmateriaal. Dove en ernstig slechthorende kinderen maken daardoor onvoldoende 'leeskilometers' om de aangeboden stof te kunnen oefenen. De werkgroep Sprong Vooruit wil daarin verandering brengen.

Als uitgangspunt hanteert de werkgroep de Leerlijnen lezen voor dove en ernstig slechthorende kinderen, het Innovatieproject Lezen en het lexicon van de aangepaste versie van Taal op Maat. De Leerlijnen lezen zijn in 2007-2008 op initiatief van de Koninklijke Effatha Guyot Groep en in samenwerking met de Stichting Leerplan Ontwikkeling, de Koninklijke Auris Groep, Viataal en de werkgroepleden Sprong Vooruit ontwikkeld voor dove en ernstig slechthorende leerlingen in de basisschoolleeftijd. Het Innovatieproject lezen is een initiatief van Viataal.

Connie Fortgens is taalkunige. Zij is lid van de landelijke werkgroep Sprong Vooruit en werkzaam bij de Koninklijke Auris Groep.

Annet de Klerk is teamleider op Kentalis Talent. Daarnaast is zij betrokken bij een aantal projecten binnen de sector onderwijs van Kentalis. De projecten richten zich o.a. op scholing van leerkrachten, kwaliteitszorg en opbrengsten van het onderwijs. Ze is lid van de landelijke werkgroep leerplanontwikkeling Sprong Vooruit.

In het leven wordt er vrijwel voortdurend een beroep gedaan op het kunnen lezen en schrijven. Het vergaren van informatie en het kunnen verwoorden van gedachten en gevoelens gebeurt vaak via het schrift. Binnen de behandeling van doven en slechthorenden, zien we vaak dat cliënten een relatief laag lees en schrijfniveau hebben wat ook terug te zien is in het taalniveau. Binnen de hulpverlening is het een soort speurtocht naar een ander soort geletterdheid: hoe spreken we de taal van cliënt en hoe kunnen we hem of haar vervolgens helpen zichzelf verder te ontwikkelen?

Bij VIA wordt mede daarom veel gewerkt met wat 'non-verbale therapieën' heet zoals creatieve therapie, ergotherapie en psychomotorische therapie. Tevens stelt het andere, van oudsher meer verbale disciplines zoals psychologie, voor de uitdaging om het talige zo aan te passen dat diagnostiek en behandeling toch vormgegeven kan worden.

Maarten Roovers en Max Goosen willen in deze lezing uitleggen en voorbeelden geven wat er gebeurt als dat soort uitdagingen aangegaan worden. Functionele geletterdheid reikt verder dan kunnen lezen en schrijven. Het begint met woorden hebben voor wat je wilt uitdrukken. Wat gebeurt er als een jonge dove vrouw met gedragsproblemen nauwelijks woorden heeft voor emoties en daardoor vastloopt? Hoe vindt je ingang bij een man die zich steeds naar voelt en niet snapt dat hij last heeft van (oplopende) spanning?

Bij psychische problemen begint het proces vaak met werken aan (h)erkennen van emoties en daar woorden voor ontwikkelen. Daar waar het gevoelsleven geheimen kent voor de cliënt, loopt denken en gedrag vaak vast. Bij VIA zijn we druk bezig om daar een module voor te ontwikkelen. Een op de doelgroep toegesneden vorm van emotie-regulatie training. Met als doel cliënten met meer woorden, begrip en vaardigheden hun leven verder te helpen inrichten.

Max Goosen werkt ca. 15 jaar in de Dovenwereld waarvan sinds 2004 op VIA. Haar werk bestaat sinds 2007 voor het grootste deel uit diagnostiek en behandeling van dove en slechthorende cliënten.

Maarten Roovers werkt sinds 2007 als psychomotorisch therapeut op VIA. De behandeling en diagnostiek binnen de psychomotorische therapie richt zich vooral op de problematiek zoals die naar voren komt in bewegingsgedrag, lichaamstaal, lichaamssensaties en lichaamsbeleving.

Bij personen met een autisme spectrum stoornis zie ik in de dossiers vaak comorbiditeit met andere stoornissen. Soms zijn bijkomende stoornissen expliciet vastgesteld en soms worden zij terloops genoemd, één daarvan is dyslexie.

Comorbiditeit maakt de ontwikkeling van een positief en stevig zelfbeeld niet eenvoudig en het kan leiden tot een toenemende complexiteit van onderzoeken en handelingsuggesties. De persoon met autisme, leerkrachten, ouders en ambulante begeleiders kunnen hierdoor zeer belast raken. Wat is nu precies wat en wanneer moet ik vanuit welke invalshoek voor welke benadering kiezen? Vaak dreigt een eindeloze discussie tussen de betrokkenen.

Comorbiditeit kan voorkomen, maar leesproblemen kunnen vaak verklaard worden vanuit het autisme. In deze lezing wil ik het u mogelijk maken zicht te krijgen op de aan autisme te relateren leesproblemen en u een aantal handelingsuggesties aanreiken. Hierbij krijgt ook het functioneel lezen aandacht. Zo wil ik een bijdrage leveren aan de consistentie in de benadering van de persoon met autisme door een eveneens consistente leeromgeving te bevorderen.

Missie van **Johan van der Hart**: bijdrage leveren aan een autisme vriendelijke omgeving. Die omgeving hiervoor toerusten middels lezingen, workshops, voorlichtingen en trainingen. Dit kunnen onderbouwen vanuit een jarenlange praktijkervaring en studie.

Presentatie, waarin ook de ervaringen en vragen van workshopdeelnemers mede de inhoud bepalen.

Leren lezen, en dan bedoelen we begrijpen wat er op papier staat, is voor mensen met een verstandelijke beperking een moeizaam proces. De huidige maatschappij is echter grotendeels ontoegankelijk als je niet in staat bent tweedimensionale informatie te verwerken. Met de hier besproken methode, vanuit de ervaring verhalen opbouwen, is het mogelijk, ook met een verstandelijke beperking of een communicatiestoornis, tot “lezen” te komen. Het tekstbegrip staat daarbij centraal, niet de technische leesvaardigheid.

Ervaringsgericht vertellen en lezen betekent: “ik lees wat ik al weet, wat we samen verteld hebben”. Het is het herlezen van bekende informatie, die al eerder aan de orde is geweest. Er wordt een beleving van de lezer, kind of volwassene, concreet gemaakt door er een visueel beeld aan vast te koppelen. Hierdoor is hij op basis van de herleefde gebeurtenis in staat om ook de neerslag ervan in een leestekst te begrijpen. In de workshop gaan we dieper in op deze vorm van het maken, lezen en herlezen van teksten. Hiermee krijgen ook mensen met beperkte cognitieve mogelijkheden de kans om hun levensverhaal vast te leggen, te functioneren in een op “tekst” gerichte omgeving, meer deel te nemen aan het maatschappelijk verkeer.

Will Pullens is Kinder en Jeugd Psycholoog werkzaam op een school voor Cluster 2 ESM en een school Doof MG. Ervaring in zowel diagnostiek als behandeling, opgedaan als leerkracht bij dove kinderen met ernstige leerproblemen en als behandelcoördinator bij verstandelijk beperkte. Nu gestart met een onderzoek naar de behandeling van doof-functionerenden. (ZESM)

De FODOK (de Nederlandse Federatie van Ouders van Dove Kinderen) beschouwt het bevorderen van het leesplezier van dove kinderen als een hoge prioriteit. In dat kader is ook al veel gebeurd. Dit jaar verscheen de negende FODOK-keuzelijst van "gewone" boeken die toegankelijk geacht worden voor dove kinderen en jongeren. Oude en nieuwe keuzelijsten zijn ook te raadplegen op www.fodok-keuzelijst.nl.

Daarnaast werkt de FODOK samen met Van Tricht Uitgeverij aan de uitgave van de Troefreeks, boeken voor jongeren met een achterstand in de Nederlandse taal, zoals dove jongeren. Een redactie van professionals uit het speciaal (met name doven-)onderwijs becommentarieert de manuscripten. Jaarlijks verschijnen drie boeken in de Troefreeks.

Waar let je nu op bij het schrijven van boeken voor dove jongeren? Wat werkt en wat werkt niet? Welke afwegingen maak je? Is het alleen taal of heb je met meer rekening te houden? Aan de hand van een voorbeeld wordt onze werkwijze verduidelijkt.

Mariën Hannink heeft een achtergrond als taalkundige, gezondheidsvoorlichter en docent Nederlands. Ze werkt als beleidsmedewerkster voor de FODOK (de Nederlandse Federatie van Ouders van Dove Kinderen) met als speciale aandachtsgebieden: Leesbevordering, Meervoudig gehandicapte doven, Sociaal-emotionele en seksuele vorming en Psychische hulpverlening.

In de lezing wordt ingegaan op de achtergronden en opzet van het LIST-project. Tevens wordt ingegaan op de ervaringen met het project op een cluster 2 school en de resultaten die met het project geboekt worden.

LIST is een leesinterventieproject bedoeld voor scholen voor primair onderwijs (regulier en speciaal), (voortgezet) speciaal onderwijs en praktijkonderwijs die (bijna) al hun leerlingen functioneel geletterd willen afleveren en die de leraren in de gelegenheid willen stellen hun kennis en vaardigheden met betrekking tot het leesonderwijs te vergroten.

Steeds meer kinderen hebben moeite met lezen. En doordat ze er moeite mee hebben, vinden kinderen lezen ook niet meer leuk. Een boek lezen voor het slapen gaan is niet meer de normaalste zaak van de wereld: Kinderen gaan steeds minder lezen en oefenen hun vaardigheid in het lezen steeds minder. Het gevolg is dat ze steeds meer moeite met lezen krijgen, waardoor hun motivatie nog verder afneemt. Deze kinderen komen als het ware in een negatieve spiraal terecht.

Met het LIST-project kan het ontstaan van deze negatieve spiraal voorkomen en waar nodig doorbroken worden door te werken vanuit het betrokkenheidsperspectief van het lezen. Het doel van het leesonderwijs is niet het aanleren van een techniek. Het doel van instructie bij lezen is het ontwikkelen van gemotiveerde en strategische lezers die het feit dat ze geletterd zijn, gebruiken om te leren én gebruiken om te lezen voor hun plezier. De techniek van het lezen is slechts een middel om dat doel te bereiken.

In het project wordt daarom de techniek van het lezen steeds verbonden met leesbegrip en leesbeleving. Bij het aanvankelijk lezen wordt gezorgd voor dagelijks terugkerende instructieblokken waarin van begin af aan aandacht is voor een scala aan activiteiten die betrekking hebben op lezen én schrijven. Vloeiend lezen wordt vooral bereikt door veel te lezen. De ontwikkeling van het vloeiend lezen wordt in het project bevorderd door het lezen van teksten.

Thoni Houtveen heeft veel ervaring in het realiseren van schoolverbeteringsprojecten gericht op het verbeteren van de leesprestaties van de leerlingen.

Het stimuleren van lezen begint ook al wanneer kinderen zelf nog niet kunnen lezen. Het begint in de vorm van zelf een boek ervaren daarna wordt een kind vaak voorgelezen. Het gaat om het plezier in boeken en het uitbreiden van taal middels het voorlezen. Voorlezen aan jonge kinderen is iets wat bij onze cultuur hoort.

Voor ouders van auditief beperkte kinderen is voorlezen niet zo vanzelfsprekend als voor ouders van horende kinderen. Het gebruik van gebaren het omgaan met het boek het kijkritme van het kind maakt voorlezen soms tot iets moeilijks. Daarnaast is de keuze van taal of taalsysteem NGT gesproken Nederlands of NmG vaak een moeilijke.

Tijdens de cursus krijgen ouders informatie over de praktijk van het voorlezen en worden ze gestimuleerd om na te denken over de keuze van taal voor hun kind. In vier bijeenkomsten worden vier boeken behandeld waarbij de uitdaging ligt in het voorlezen in NGT. Elementen als rol nemen en aandachtsstrategieën spelen een belangrijke rol. Ouders denken na over hun taalaanbod wat vaak tot meer leidt dan alleen bewust taalaanbod tijdens het lezen. Bij de laatste les laten ouders een korte opname van henzelf met hun kind zien. Deze opname wordt door de mede cursisten van feedback voorzien aan de hand van een video feedback formulier.

Tijdens deze presentatie hopen we u diverse beelden van ouders met hun kind te laten zien. Aan de hand daarvan komen de theorie en de praktijk samen en zal duidelijk worden dat de cursus voor veel ouders tot nieuwe inzichten heeft geleid waardoor ze de uitdaging aangaan om met hun kind een boek te lezen.

Joke Hoek heeft ruime ervaring in de sector auditief beperkten waarvan de laatste 10 jaar bij de gezinsbegeleiding. Naast logopedist is zij ook Video Interactie Begeleider.

Rosanne Dijk is ruim 8 jaar werkzaam als logopedist/gezinsbegeleider bij dove kinderen. Na haar opleiding als logopedist heeft ze de opleiding tolk gebarentaal met succes afgerond.

In mei 2009 sprak de Tweede Kamer haar ongerustheid uit over de groei van het SO. In mei 2009 zei staatssecretaris Dijkema in de Elsevier: Zit een kind eenmaal in het speciaal onderwijs, dan is zo'n kind de rest van zijn leven vaak veroordeeld tot een uitkering, en dat is een groot maatschappelijk drama. Onaanvaardbaar. We moeten die kinderen perspectief bieden. (ELSEVIER, 23 mei 2009).

Bij dat perspectief bieden staat centraal: zorgen voor een goede leesvaardigheid. Een leesvaardigheid waarmee kinderen zich later in de samenleving kunnen redden. Het bereiken van een dergelijke leesvaardigheid dient een 1^e prioriteit voor welke school dan ook te zijn. Ook voor een cluster 2 school.

Vanaf 1995 is er internationaal veel kennis beschikbaar gekomen die daarvoor gebruikt kan worden. Een probleem in het Nederlandse S(B)O is, dat die kennis nog onvoldoende door de deur van de klas komt.

In deze lezing wordt ingegaan op wat er nodig is om de kwaliteit en effectiviteit van het cluster 2 onderwijs te versterken.

Judith Vloedgraven is afgelopen jaren werkzaam geweest als onderzoeker aan de Radboud Universiteit Nijmegen. Daar heeft zij onderzoek gedaan naar de voorspellers van lezen en is begin 2009 op dit onderwerp gepromoveerd. Momenteel is ze werkzaam als toetsdeskundige bij Cito op het gebied van taal bij de afdeling speciaal onderwijs.

'Let's Hyve!' Hoe bereiken wij onze jongeren en hoe bereiken zij elkaar?

Dit is geen pleidooi voor Hyves, maar wel een uitnodiging om kennis te nemen van dit medium en na te denken over de voor- en nadelen ervan voor onze doelgroep. Moeten wij daar misschien ook iets mee in ons werk? Wat zijn de gevaren? Hoe gaan scholen hier mee om? Wie maakt leerlingen mediawijs? Zij cluster 2 leerlingen extra kwetsbaar? En hoe kunnen wij de nieuwe media benutten ten dienste van onze leerlingen?

Mariëtte Spierings begeleidt gespreksgroepen voor slechthorende jongeren op een VSO-school. In de gespreksgroepen praten jongeren met elkaar, ze luisteren naar en leren van elkaar. In het regulier onderwijs bestaat deze mogelijkheid niet. Jongeren zijn geneigd om problemen met hun beperking te bagatelliseren of zelfs te negeren. Zij zijn erg met zichzelf en hun leeftijdgenoten bezig, zijn moeilijker bereikbaar en staan niet altijd open voor goedbedoelde adviezen. De puberteit is tegelijkertijd de periode waarin ze geconfronteerd worden met zichzelf en hun beperking. Mariëtte heeft samen met een slechthorende leerling een hyves voor slechthorenden en doven opgezet. Samen zijn we aan het ontdekken of en hoe we Hyves kunnen gebruiken om lotgenotencontact te bevorderen.

In deze presentatie krijgt u informatie en kunt u van gedachten wisselen over al deze zaken, die uit het leven van de huidige kinderen en jongeren niet meer weg te denken zijn.

Mariëtte Spierings houdt zich bij Auris bezig met vragen die te maken hebben met het welbevinden van de cluster 2 leerling en zijn gezin. Ze doet consultaties voor AB-ers en intakes voor de Gezinsbegeleiding. Ze begeleidt slechthorende jongeren en jongvolwassenen individueel en in gespreksgroepjes. Ze is zelf slechthorend. **Marijne van Beek** is een 15-jarige ervaringsdeskundige, d.w.z. ze zit elke dag op Hyves. Te lang, volgens haar moeder. Het werken en omgaan met de nieuwe media is voor haar en haar leeftijdgenoten de gewoonte zaak van de wereld. Zij kunnen alles tegelijk. Marijne wil graag uitleggen hoe dat werkt.

Donderdagmiddag

Blok 11

Wouter Bolier

Klein duimje, blind en bloedhoofd

doof/SO

Deze lezing is gebaseerd op Wouter Boliers masteronderzoek 'Characteristics of Deaf written production: A single case study' waarop hij is afgestudeerd voor de opleiding General Linguistics. Doel van de lezing is om deelnemers meer inzicht te geven in de schrijfvaardigheden van een doof kind. Dat wil hij bereiken door deelnemers uit te nodigen de meest opvallende dingen te benoemen van voorbeelden uit de single case study en die vervolgens gezamenlijk te bespreken. Ook wil hij laten zien dat bepaalde opvallendheden op het eerste gezicht misschien vreemd lijken, maar dat in feite niet echt zijn doordat ze vanuit taalkundig oogpunt vaak wel tot een zekere mate te verklaren zijn.

“Als eerste vertel ik hoe ik op het idee ben gekomen om als gebarentaallinguïst in opleiding een scriptie te schrijven over schrijfvaardigheden van dove kinderen. Daarna benoem ik de hoofdvraag ‘Wat zijn karakteristieken van Doof geschreven productie?’ en enkele deelvragen. Vervolgens behandel ik de theoretische achtergrond van het onderzoek, waarin onder andere de algemene condities voor schrijfonderwijs en het leren van een tweede taal aan bod komen. Verder bespreek ik kort de literatuur over verschillende karakteristieken van de ontwikkeling van schrijfvaardigheden op woord, zins- en tekstniveau van zowel horende als dove kinderen. Ik laat tevens zien dat er maar weinig literatuur bestaat over schrijfvaardigheden van dove kinderen op woord- en tekstniveau. Met de theorie in het achterhoofd bespreek ik de single case study van de geschreven producten van een doof meisje van tussen de zes en elf jaar oud. Met voorbeelden op woord, zins- en tekstniveau laat ik zien wat de meest opvallende karakteristieken zijn van het schrijven van het dove meisje. Ik sluit af met een antwoord op de hoofdvraag en vertel wat de betekenis kan zijn van mijn onderzoeksbevindingen. En natuurlijk nodig ik iedereen uit om de scriptie te lezen!”

Wouter Bolier studeerde in augustus 2009 af op de opleiding General Linguistics. Voor zijn bachelorscriptie deed hij onderzoek naar Nederlands met Gebaren in het onderwijs aan dove en slechthorende kinderen. Zijn masterscriptie gaat over schrijfvaardigheden van een doof meisje.

Tijdens deze workshop wordt verteld wat de FODOK zoal tegenkwam in vier jaar werken aan Leesbevordering. Wij spraken met ouders, met goede dove lezers en met allochtone ouders. Wat kunnen we van hen leren voor de leesbevorderingspraktijk? Voorlezen en voorlezen, zeggen ouders. Een zwembad aan taal, zeggen de oudere dove lezers. Aandacht voor de vertelcultuur, zeggen allochtone ouders.

We hebben ervaren dat er op het gebied van leesplezier nog veel te winnen is en komen met diverse suggesties voor leesbevordering op school en thuis. Er zullen niet eerder vertoonde dvd-fragmenten getoond worden waarop diverse ervaringsdeskundigen hun tips prijsgeven.

Mariën Hannink heeft een achtergrond als taalkundige, gezondheidsvoorlichter en docent Nederlands. Ze werkt als beleidsmedewerkster voor de FODOK (de Nederlandse Federatie van Ouders van Dove Kinderen) met als speciale aandachtsgebieden: Leesbevordering, Meervoudig gehandicapte doven, Sociaal-emotionele en seksuele vorming en Psychische hulpverlening.

Marjolein Buré is linguïst en is als docent en onderwijsontwikkelaar verbonden aan het Seminarium voor Orthopedagogiek (Hogeschool Utrecht), en richt zich met name op eerste en tweede taalverwerving/tweetaligheid en lezen van dove en slechthorende kinderen.

Op de Dr. M. Polanoschool zitten dove en slechthorende leerlingen met zeer uiteenlopende capaciteiten. Al deze leerlingen willen wij goed onderwijs te geven. We gebruiken daarvoor verschillende leesmethoden en - sinds kort - de leerlijn lezen voor dove en slechthorende kinderen. In ons verhaal vertellen wij hoe we alle kleuters (bijna) alle letters leren voordat ze naar groep 3 gaan, welke beslissingscriteria wij hanteren om in groep 3 te beslissen met welke leesmethode de leerlingen verder gaan (Leespad of Leeslijn), hoe we omgaan met de methode begrijpend lezen en hoe het leesonderwijs er uit ziet van leerlingen met leesproblemen.

Connie Fortgens werkt als taalkundige op de Dr. M. Polanoschool. Zij is nauw betrokken bij het curriculum lezen.

Alice Geessinck is directeur van de Dr. M. Polanoschool. Zij is -ook inhoudelijk - nauw betrokken bij het taal- en leesonderwijs.

Zowel slechthorende als ESM leerlingen in het cluster 2 onderwijs of met AB hebben vaak moeite om te verstaan in complexe luistersituaties. Vanuit onderzoek is aangetoond dat een goede hoorontwikkeling van groot belang is voor de leer- en leesontwikkeling. De fonologische ontwikkeling is een belangrijke basis voor het beginnend leesproces. Bijvoorbeeld: als kinderen een goed klankpatroon van woorden hebben, kunnen ze beter begrijpen dat woorden bestaan uit klanken en dat dezelfde klanken gekoppeld kunnen worden aan steeds dezelfde letters.

Maar wat zou dat moeten betekenen voor de praktijk: hoe zorg je nu voor een optimaal aanbod van gesproken taal? Zijn er eigenlijk normen voor akoestiek van een klaslokaal? Hoe kan je dat (laten) meten en hoe pas je die toe? Wanneer zet je solo apparatuur in?

In deze lezing komt aan de orde wat je op dit vlak in de praktijk van de klas kan doen, waarbij we wat breder kijken dan alleen de akoestiek. Zo willen we u helpen om tot een optimaal auditief klimaat te komen

Erwin Baas is audioloog bij Kentalis/Sint Marie, Eindhoven en is als schoolaudioloog verbonden aan de Taalbrug scholen. Hij is voorzitter van de Siméa werkgroep schoolaudiologie.

Een van de belangrijkste vragen die leerkrachten op het cluster-2 onderwijs bezig houdt, is hoe taalvaardigheden van hun leerlingen het beste te stimuleren? In deze lezing zal worden ingegaan op de mogelijkheden die multimedia bieden als extra hulpmiddel in de klas.

Een van de meest effectieve methoden om taalvaardigheden van kleuters te stimuleren, is voorlezen. Tegenwoordig zijn steeds meer prentenboeken ook digitaal beschikbaar. Afbeeldingen uit boeken worden via tv of computer aangeboden, vergezeld door een voorleesstem die het verhaal vertelt. Kinderen kunnen op deze manier zelfstandig hun favoriete verhalen 'lezen', zo vaak ze maar willen. Maar wat leren kinderen met ESM nu eigenlijk als ze zonder hulp van de leerkracht een digitaal prentenboek 'lezen'? Is deze toepassing een effectief hulpmiddel in de klas?

Deze vragen en meer staan centraal in deze lezing. Recent onderzoek van de Universiteit Leiden zal besproken worden om meer inzicht te verkrijgen in de effectiviteit van digitale prentenboeken.

Daisy Smeets is sinds 2006 werkzaam aan de Universiteit Leiden. Haar promotie onderzoek, o.l.v. Prof. dr. Bus, is gericht op de effectiviteit van digitale prentenboeken.

Steeds meer leerlingen hebben rekenproblemen, cluster 2 leerlingen zijn hier geen uitzondering op. Om te kunnen rekenen moet je kunnen decoderen en coderen, net als bij luisteren, lezen en schrijven. Zonder die vaardigheid word je de taal niet machtig: je kunt het niet verstaan en niet gebruiken. In onze presentatie willen we met de deelnemers een blik werpen op de eisen, met betrekking tot rekenvaardigheden, die gesteld worden aan een kind in groep 1 en 2, welke valkuilen er binnen dat gebied op de loer liggen voor de cluster 2 leerling en welke interventie de leerkracht als vangnet kan inzetten. We willen de deelnemers daarna de kans bieden aan de hand van een casus en een rekenkundige opdracht het gebodene van de presentatie toe te passen.

Wilma Kusters-Esveld en **Oscar Gerritsen** zijn gedurende vele jaren werkzaam in het cluster 2 onderwijs.

Verhalen zijn zo oud als de mensheid en een krachtig middel om taal te leren. Vanuit het persoonlijke contact met de leerlingen en vanuit beweging en beelden gaan de leerlingen de taal verwerven. Daarbij vormen verhalen het vertrekpunt en ze worden in feite niet verteld, maar "gevraagd". Er worden (grammaticale) structuren aangeboden die belangrijk zijn in de taal. Deze structuren zijn gebaseerd op het veel voorkomen ervan in die taal. De verhalen worden ook gelezen en geschreven, dus alle vaardigheden komen aan bod.

(TPR = Total Physical Response, een taal leren door doen en wel door het inzetten van meerdere intelligenties. Zoals de lichamelijk-kinesthetische, de visueel-ruimtelijke, de interpersoonlijke, de verbaal-linguïstische, waardoor de taal op vele niveaus binnenkomt. Bij TPR Storytelling gaat men een taal verwerven vanuit verhalen en via lezen.)

Alike Last is docente Frans en Arbeids- en Organisatie psychologe. Zij geeft zowel lessen Frans alsook bij- en nascholing aan talendocenten in de volgende door haar gebruikte methoden. Haar lessen zijn gebaseerd op Meervoudige Intelligenties en zij werkt met TPR (Total Physical Response), een taal leren door "doen" en met TPRS (Teaching Proficiency through Reading and Storytelling) een taal vloeiend leren beheersen vanuit verhalen en lezen. Beide methoden van (tweede) taalverwerving zijn zo anders dan men "traditioneel" gewend is, dat ze "een kanteling in denken" vereisen.

Veel dove en slechthorende kinderen met leerproblemen blijken bij onderzoek een zwak werkgeheugen te hebben. In onze lezing gaan we in op het verband tussen de gehoorproblemen en het werkgeheugen. Vervolgens bespreken we de consequenties van het zwakke werkgeheugen voor het ontwikkelen van schoolse vaardigheden zoals technisch en begrijpend lezen, spellen en rekenen. Tenslotte bespreken we hoe leerkrachten en ambulante begeleiders het best met de geheugenproblemen om kunnen gaan. De lezing is bedoeld voor iedereen die in zijn werk te maken heeft met kinderen met leerproblemen. Doel van de lezing is het inzicht in en de kennis van de achtergrond van deze problemen te vergroten, en daardoor de behandeling effectiever te maken.

Aandachtsgebied is een combinatie van literatuuronderzoek en eigen praktijkervaringen. Doelgroep is leerkrachten, AB-ers, gedragswetenschappers, onderwijsassistenten. De lezing is relevant voor iedereen die in het onderwijs werkt, met dove en slechthorende leerlingen, maar ook voor kinderen met esm of ASS.

Nanda Poulisse werkt sinds 2006 als orthopedagoog en doet veel diagnostisch onderzoek bij dove en slechthorende kinderen met leerproblemen. Daarvoor heeft zij jarenlang wetenschappelijk onderzoek gedaan op het gebied van vreemde taalverwerving en gebruik.

Wies Goossens werkt sinds 1985 als psycholoog met dove kinderen en volwassenen als behandelcoördinator en diagnosticus in de zorg en het onderwijs. Sinds enkele jaren werkt hij als diagnosticus binnen het team Doof/Slechthorenden van het Diagnostisch Centrum van Viataal (Kentalis).

Ieder kind heeft recht op informatie, maar niet ieder kind kan de informatie op de 'gebruikelijke' manier vergaren. Voor sommige kinderen is een visuele ondersteuning daarbij van groot belang. Voor zorgverleners en onderwijzers betekent dit soms eindeloos zoeken naar plaatjes en foto's op het internet en in boeken. Knippen en plakken nemen daarbij veel van hun kostbare tijd in beslag.

Kinderen hebben behoefte aan een consistente stijl van aangeboden materialen. Niet allemaal verschillende plaatjes, maar een rustige bladindeling en visueel beeld. Symbolen zijn daarvoor bij uitstek geschikt, daar ondersteuning van het geschreven woord met symbolen het leesproces stimuleert.

Kinderen raken gemotiveerd door het aantrekkelijke uiterlijk van de tekst. Ook als woorden nog te moeilijk zijn om te lezen, of als de context ervan niet of onvolledig begrepen wordt, kan een symbool dit verduidelijken. Op deze manier kan functionele geletterdheid, lezen van stukjes tekst dichtbij de belevingswereld van het kind, geruisloos ingepast worden in de levensomstandigheden van dit kind. Pictolezen kan op deze wijze naadloos overgaan in lezen van geschreven tekst.

In deze lezing krijgt u een overzicht van de mogelijkheden om Widgit symbolen in te zetten in onderwijs en zorg. Onderwerpen als planning, samenstellen van pictoboekjes, zelfstandig schrijven en leren ondersteund met symbolen komen aan de orde.

Getoond wordt hoe men zelf snel en doeltreffend materialen kan maken op de computer.

U wordt geïnspireerd met aansprekende en aantrekkelijke voorbeelden.

Elke Verschuur is gespecialiseerd in het gebruik van symbolen bij communicatie thuis en in het onderwijs en is tevens leverancier van symbolensoftware.

In de lezing wordt ingegaan op de achtergronden en opzet van het LIST-project. Tevens wordt ingegaan op de ervaringen met het project op een cluster 2 school en de resultaten die met het project geboekt worden.

LIST is een leesinterventieproject bedoeld voor scholen voor primair onderwijs (regulier en speciaal), (voortgezet) speciaal onderwijs en praktijkonderwijs die (bijna) al hun leerlingen functioneel geletterd willen afleveren en die de leraren in de gelegenheid willen stellen hun kennis en vaardigheden met betrekking tot het leesonderwijs te vergroten.

Steeds meer kinderen hebben moeite met lezen. En doordat ze er moeite mee hebben, vinden kinderen lezen ook niet meer leuk. Een boek lezen voor het slapen gaan is niet meer de normaalste zaak van de wereld: Kinderen gaan steeds minder lezen en oefenen hun vaardigheid in het lezen steeds minder. Het gevolg is dat ze steeds meer moeite met lezen krijgen, waardoor hun motivatie nog verder afneemt. Deze kinderen komen als het ware in een negatieve spiraal terecht.

Met het LIST-project kan het ontstaan van deze negatieve spiraal voorkomen en waar nodig doorbroken worden door te werken vanuit het betrokkenheidsperspectief van het lezen.

Het doel van het leesonderwijs is niet het aanleren van een techniek. Het doel van instructie bij lezen is het ontwikkelen van gemotiveerde en strategische lezers die het feit dat ze geletterd zijn, gebruiken om te leren én gebruiken om te lezen voor hun plezier. De techniek van het lezen is slechts een middel om dat doel te bereiken.

In het project wordt daarom de techniek van het lezen steeds verbonden met leesbegrip en leesbeleving. Bij het aanvankelijk lezen wordt gezorgd voor dagelijks terugkerende instructieblokken waarin van begin af aan aandacht is voor een scala aan activiteiten die betrekking hebben op lezen én schrijven. Vloeiend lezen wordt vooral bereikt door veel te lezen. De ontwikkeling van het vloeiend lezen wordt in het project bevorderd door het lezen van teksten.

Thoni Houtveen heeft veel ervaring in het realiseren van schoolverbeteringsprojecten gericht op het verbeteren van de leesprestaties van de leerlingen.

Vrijdagochtend

Blok 21

Hanneke Wentink & Gea Spaans

Met geletterdheid aan de slag in de taal/leesverbetertrajecten (1)

ESM/SO

(let op, deze lezing bestaat uit twee delen. Deel 2 is lezing 34)

In dit symposium presenteren verschillende scholen die deelnemen aan de landelijke taal/leesverbetertrajecten SO hun aanpak rondom geletterdheid, waarbij ze het katern 'Leesonderwijs en leesbegeleiding voor leerlingen met ESM' als leidraad gebruiken. Dit katern is in het kader van het Masterplan Dyslexie bij de Protocollen Leesproblemen en Dyslexie ontwikkeld en afgelopen voorjaar verschenen. De scholen laten de deelnemers zien hoe zij hun leesbeleid hebben vormgegeven, hoe zij leeropbrengsten bij hun leerlingen vaststellen en hoe ze deze gegevens gebruiken om hun leesbeleid verder te ontwikkelen. Verschillende onderwerpen komen aan bod, zoals de doorgaande lijn in het leesonderwijs met behulp van methoden, een succesvolle aanpak voor spelling en vroegtijdig signaleren en aanpakken van dyslexie bij leerlingen met ESM. Het symposium wordt ingeleid met een korte presentatie over de taal/leesverbetertrajecten SO, het katern en de kwaliteitskaarten voor het SO die binnen de taal/leesverbetertrajecten in ontwikkeling zijn. De deelnemers krijgen de gelegenheid hun vragen of discussiepunten rondom geletterdheid voor te leggen aan de sprekers.

Hanneke Wentink is spraak- en taalpatholoog en als consultant verbonden aan M&O groep. Zij is als taalexpert betrokken bij de landelijke taal/leesverbetertrajecten SO. Zij is medeauteur van de Protocollen Leesproblemen en Dyslexie en het katern 'Leesonderwijs en leesbegeleiding voor leerlingen met ESM'.

Gea Spaans is projectleider van de Pilots Taalbeleid Onderwijsachterstanden en de taal/leesverbetertrajecten, waaronder de trajecten in het SO.

Het lectoraat Dovenstudies (Hogeschool Utrecht) heeft onderzoek uitgevoerd naar het optimaliseren van inclusie van slechthorende kinderen. Doelstelling is om de positie van slechthorende kinderen in het reguliere basisonderwijs te verbeteren. Een Australische vragenlijst is bewerkt voor de Nederlandse situatie. Hiermee kan de begeleiding van slechthorende kinderen aangevuld worden.

In 2009 zijn ambulante begeleidingsdiensten Cluster-2 benaderd om deze vragenlijst in te vullen. Vier AB-diensten deden mee aan dit onderzoek en daarnaast enkele ouders en leerkrachten. In de vragenlijst zijn items opgenomen die betrekking hebben op verschillende aspecten van de ontwikkeling die belangrijk zijn voor het functioneren op school: taalvaardigheid (waaronder enkele items over de schriftelijk taalgebruik en begrijpend luisteren/lezen), contacten met andere leerlingen en/of leerkracht en functioneren in de klas.

Na invulling kunnen voor slechthorende kinderen lastige vaardigheden en situaties in de klas concreet gemaakt worden, zodat begeleiders meer inzicht krijgen in de gevolgen van slechthorendheid voor een individueel kind in een specifieke klas. De begeleiding kan zich vervolgens toespitsen op één of meer aspecten van de ontwikkeling van de leerling of op de omstandigheden in de klas/school. Na verloop van tijd kan de vragenlijst opnieuw aangevinkt worden, waardoor de ontwikkeling van de leerling gevolgd wordt en het effect van de begeleiding kan worden vastgesteld. Nieuwe aandachtspunten in de begeleiding voor de komende periode kunnen zo worden bepaald.

In deze lezing krijgt u een overzicht van de resultaten van dit onderzoek. Items waarbij slechthorende kinderen volgens hun leerkracht of ambulant begeleider vooral verschilden van goedgevoelde klasgenoten waren: “begrijpt abstracte begrippen”, “begrijpt grapjes in de klas”, “neemt deel aan groeps- en kringgesprekken”, “kan ideeën en gedachten leeftijdsadequaat verwoorden (woordenschat)”, en “kan een gesprek blijven volgen, zonder eerder te hoeven afhaken”.

Na deze lezing bent u in staat om de vragenlijst ***'Inclusie Ratingscale voor Slechthorende Kinderen'*** te gebruiken in de begeleiding van uw slechthorende leerlingen.

Annemiek Voor in 't holt werkt als ambulant begeleider in Cluster-2 en is daarnaast onderzoeker bij het lectoraat Dovenstudies van de Hogeschool Utrecht. Zij is logo/akoepedist en leerkracht en rondde in 2008 de Master Dovenstudies af.

Woordenschatonderwijs is zeer belangrijk! Maar hoe kiezen we de woorden die worden onderwezen? En in welke volgorde bieden we deze woorden aan? En hoe bieden we die woorden aan? En is het antwoord op deze vragen voor alle kinderen hetzelfde?

In het voorjaar van 2008 en 2009 hebben we bij een grote groep auditief beperkte en horende leerlingen twee woordenschattaken afgenomen. In deze presentatie wil ik uitleggen welke doelwoorden we hebben gekozen, welke kenmerken deze woorden hebben en hoe ze geclusterd kunnen worden. Daarnaast wil ik uitleggen welke taken we hebben afgenomen en waarom. Vervolgens wil ik aan de hand van de resultaten proberen om een antwoord te geven op de volgende vragen:

- 1) Welke woordenschat hebben leerlingen met en zonder auditieve beperking?
- 2) Hoe verloopt de ontwikkeling van de leeswoordenschat?
- 3) Welke woorden zijn moeilijk en welke makkelijk, en wat maakt die woorden nou precies moeilijk of makkelijk?
- 4) Hoe kunnen we de verschillen in woordenschat bij leerlingen verklaren?

Met de antwoorden op deze vragen wil ik proberen om de eerder gestelde vragen (deels) te beantwoorden. Deze antwoorden kunnen professionals helpen om de woordenschat van leerlingen en cliënten te vergroten om ze zo te kunnen helpen met het begrijpen van teksten. Het gaat hierbij om kennis over de opbouw en de ontwikkeling van de woordenschat, de bruikbaarheid van woordenschattoetsen voor de verschillende groepen kinderen en de adviezen voor woordenschatinstructie op basis van deze toetsen.

Karien Coppens is in maart 2007 begonnen met een promotie-onderzoek naar de ontwikkeling van Leeswoordenschat bij auditief beperkte en horende leerlingen onder begeleiding van Rob Schreuder, Agnes Tellings en Ludo Verhoeven.

De regelgeving rond indicaties voor cluster 2 is met name bij kinderen met een CI de laatste jaren al diverse keren ingrijpend gewijzigd. Bij de laatste wijziging die augustus 2008 is ingegaan was positief dat niet meer de hoordrempels met CI zoals in 2006 was ingevoerd, bepalend zouden moeten zijn voor het onderscheid tussen doof en slechthorend maar meer naar het auditief functioneren zou moeten worden gekeken. Wel zijn een aantal eisen om voor een indicatie dooffunctionerend in aanmerking te komen nog erg vaag omschreven.

Na een uitleg van de huidige regelgeving wordt in de voordracht vervolgens ingegaan op de overeenkomsten en verschillen tussen kinderen met hoortoestellen en die met een CI. Ook zal worden besproken hoe de nieuwe regelgeving in de praktijk werkt. Tot slot worden voorstellen gepresenteerd hoe de regelgeving rond de indicatie voor het onderwijs via cluster 2 van kinderen met een CI zou kunnen worden verbeterd en volgt er een discussie over deze voorstellen.

Rens Leeuw is audioloog van het CI-team Nijmegen/Sint-Michiëlsgestel waar hij zich met name bezig houdt met de revalidatie van kinderen. Daarnaast is hij lid van de vakgroep audiologie van Siméa en was hij namens die vakgroep lid van een klankbordgroep van het LCTI.

Blok 25

Edwin Nelemans

Betekenisvol en methodisch werken aan beginnende geletterdheid

ESM/SO

Beginnende geletterdheid bij kleuters: hoe zorg je voor betekenisvol maar ook methodisch onderwijs in beginnende geletterdheid voor jonge kinderen. Welke aanpak kies je en waarom? Hoe zorg je voor een goede aansluiting naar groep 3?

Voor de ESM doelgroep heeft een vroege stimulans als het gaat om letterkennis een absolute meerwaarde. In deze workshop laat Edwin Nelemans dat zien hoe het dyslexie protocol en de methode spreekbeeld die bij hem op school gebruikt wordt hierin staan.

Edwin Nelemans is werkzaam op Signis scholengemeenschap als kleuterleerkracht, IB-er voor de onderbouw groepen en in dit kader volgt hij de opleiding tot SVIB-er (school video interactiebegeleider) en is lid van de medezeggenschapsraad.

Blok 26

Marian Hoefnagel

Easy reading is hard writing (Hemingway)

algemeen/SO+VSO

Makkelijk Lezen is moeilijk schrijven, Hemingway zei het al. In deze lezing leg ik uit hoe ik te werk ga bij het schrijven van een makkelijk lezen boek: hoe ik het onderwerp kies, hoe ik mijn hoofdpersonen vorm geef, hoe de hoofdstukken, de alinea's, de zinnen zijn opgebouwd, welke woorden ik wel en niet gebruik (en waarom), kortom: ik vertel wat een boek tot een makkelijk lezen boek maakt en wat een boek moet bieden aan een zwakke lezer om gelezen te worden. (en deze zin is dus absoluut geen makkelijk lezen zin!). Ik laat voorbeelden zien van vereenvoudigde 'literaire' boeken en leg uit waarom het toch echt belangrijk is dat die geschreven worden (ondanks alle kritiek).

Marian Hoefnagel is psycholinguïste, lerares Nederlands en schrijfster van makkelijk lezen boeken voor tieners. Zij werkt op het Orion College AGBell, waar zij taalcoördinator is. Zij is een van de oprichters van Stichting Makkelijk Lezen.

Deze presentatie laat zien hoe kennis van de wereld en de taal zich gelijktijdig ontwikkelen in interactie tussen volwassenen en kinderen. Beide, kennis van de wereld en taal spelen een belangrijke rol bij de totstandkoming van functionele geletterdheid. Beide moeten niet los maar in samenhang met elkaar ontwikkeld en begeleid worden.

We gaan in op recente inzichten in hoe kinderen van jongs af aan kennis van de wereld verwerven in de spontane ouder-kind interactie thuis en op school. We putten daarbij uit een longitudinaal onderzoek waarbij drie kinderen meer dan zeven jaar gevolgd zijn in de natuurlijke interactie thuis met hun ouders en zusjes en broertjes. Wat laten ze zien op tweejarige leeftijd, en op vierjarige leeftijd en hoe is het met hun vertelvaardigheid als ze zeven jaar zijn? Al vroeg in de ouder-kind interactie zijn er gesprekken buiten-het-hier-en-nu. Tussen twee en vier jaar groeien deze gesprekken in aantal en wat betreft gespreksonderwerp. We zullen daarbij specifiek de rol belichten van aanbod en interactie van de kant van de opvoedende volwassene. Welke situaties bieden een rijke leeromgeving, welke interactiestrategieën worden toegepast?

Vervolgens zullen we nagaan in hoeverre deze recente inzichten inmiddels een vertaling hebben gevonden in recente opvattingen en aanpakken binnen het onderwijs aan jonge kinderen. In hoeverre thans in Nederland kennisverwerving, taal en interactie in samenhang gestimuleerd worden.

Tenslotte zullen we met elkaar kunnen nagaan wat dit alles betekent voor interventies bij kinderen met verschillende stoornissen of achterstanden. Hoe een rijke leeromgeving, de mogelijkheid tot actieve betrokkenheid van de kant van het kind én aanbod en interactie van de kant van de volwassene alle bijdragen tot functionele geletterdheid.

Deze lezing betreft recente inzichten en ontwikkelingen op het gebied van interactie met kinderen zonder stoornissen en mogelijke implicaties voor de begeleiding en onderwijs.

Akke de Blauw is linguïste en sinds vele jaren ontwikkelaar/onderzoeker binnen het taalonderwijs (voor- en vroegschool, basis- en speciaal basisonderwijs). Momenteel doet zij onderzoek naar ouder-kind interactie en vertelvaardigheid aan de Universiteit van Amsterdam.

Op De Riethorst wordt er communicatieondersteuning geboden aan gezinnen met audiodiversiteit en GGZ-problematiek. Het kan gaan over dove ouders met horende kinderen, horende ouders met dove kinderen, en andere variaties. Deze ondersteuning is meestal onderdeel van een behandeling, door orthopedagoog, systeemtherapeut of andere behandelaar binnen het Team Ambulant/ Sectie Jeugd.. Doel is de onderlinge communicatie binnen het gezin te verbeteren.

Voorleestraining kan een positieve rol spelen in de communicatieondersteuning. In deze setting heeft het voorlezen in NGT vooral als doel de ouders te ondersteunen in het contact maken en houden met hun kind(eren). Het voorlezen aan jonge dove kinderen is aan regels gebonden, dus er ontstaat meer bewustwording t.a.v Dovencultuur en taalgedrag volgend uit NGT . Ander doel is: de vaardigheid van interactief voorlezen in NGT vergroten, het ontwikkelen van meer durf, gebruik van mimiek en lichaamstaal die nodig zijn in het contact met dove kinderen.

De lezing zal in een interactieve vorm worden gegoten. De deelnemers gaan naar huis met praktische ervaring en handige tips.

Alinda Höfer is sinds 2000 in dienst bij de Riethorst als communicatiedeskundige en docent NGT. Ze heeft veel ervaring met gezinnen, o.a. training voorlezen in NGT.

Oda Harleman is sinds 2002 in dienst bij de Riethorst als communicatiedeskundige en docent NGT. Ze heeft veel ervaring met gebruik van drama binnen de GGZ.

In mei 2009 sprak de Tweede Kamer haar ongerustheid uit over de groei van het SO. In mei 2009 zei staatssecretaris Dijkema in de Elsevier: Zit een kind eenmaal in het speciaal onderwijs, dan is zo'n kind de rest van zijn leven vaak veroordeeld tot een uitkering, en dat is een groot maatschappelijk drama. Onaanvaardbaar. We moeten die kinderen perspectief bieden. (ELSEVIER, 23 mei 2009).

Bij dat perspectief bieden staat centraal: zorgen voor een goede leesvaardigheid. Een leesvaardigheid waarmee kinderen zich later in de samenleving kunnen redden. Het bereiken van een dergelijke leesvaardigheid dient een 1^e prioriteit voor welke school dan ook te zijn. Ook voor een cluster 2 school.

Vanaf 1995 is er internationaal veel kennis beschikbaar gekomen die daarvoor gebruikt kan worden. Een probleem in het Nederlandse S(B)O is, dat die kennis nog onvoldoende door de deur van de klas komt.

In deze lezing wordt ingegaan op wat er nodig is om de kwaliteit en effectiviteit van het cluster 2 onderwijs te versterken.

Marieke Tomesen is werkzaam bij Cito als toetsdeskundige op het gebied van taal. Voorheen was zij werkzaam bij Expertisecentrum Nederlands. Ze is gespecialiseerd in beginnende en gevorderde geletterdheid.

Omdat kinderen met ESM een fors vergroot risico hebben t.a.v het ontwikkelen van leesproblemen, is er op De Skelp voor gekozen het aanbod ten aanzien van de beginnende geletterdheid sterk neer te zetten.

Er wordt gewerkt op basis van het SBO/cluster-2 protocol. Er is een digitaal toetsregistratiesysteem ontwikkeld en materiaal dat geschikt is voor het werken met ESM kinderen.

Geïllustreerd door videobeelden zal een en ander worden gepresenteerd.

Margreet Verboom is linguïst en logopedist. Zij werkt op De Skelp, cluster-2 school in Drachten en voor de dienst AB Noord Nederland.

Hinke Mulder is leerkracht en dyslexiespecialist. Zij is eveneens werkzaam op De Skelp.

(let op, deze lezing bestaat uit twee delen. Deel 1 is lezing 23)

In dit symposium presenteren verschillende scholen die deelnemen aan de landelijke taal/leesverbetertrajecten SO hun aanpak rondom geletterdheid, waarbij ze het katern 'Leesonderwijs en leesbegeleiding voor leerlingen met ESM' als leidraad gebruiken. Dit katern is in het kader van het Masterplan Dyslexie bij de Protocollen Leesproblemen en Dyslexie ontwikkeld en afgelopen voorjaar verschenen. De scholen laten de deelnemers zien hoe zij hun leesbeleid hebben vormgegeven, hoe zij leeropbrengsten bij hun leerlingen vaststellen en hoe ze deze gegevens gebruiken om hun leesbeleid verder te ontwikkelen. Verschillende onderwerpen komen aan bod, zoals de doorgaande lijn in het leesonderwijs met behulp van methoden, een succesvolle aanpak voor spelling en vroegtijdig signaleren en aanpakken van dyslexie bij leerlingen met ESM. Het symposium wordt ingeleid met een korte presentatie over de taal/leesverbetertrajecten SO, het katern en de kwaliteitskaarten voor het SO die binnen de taal/leesverbetertrajecten in ontwikkeling zijn. De deelnemers krijgen de gelegenheid hun vragen of discussiepunten rondom geletterdheid voor te leggen aan de sprekers.

Hanneke Wentink is spraak- en taalpatholoog en als consultant verbonden aan M&O groep. Zij is als taalexpert betrokken bij de landelijke taal/leesverbetertrajecten SO. Zij is medeauteur van de Protocollen Leesproblemen en Dyslexie en het katern 'Leesonderwijs en leesbegeleiding voor leerlingen met ESM'.

Gea Spaans is projectleider van de Pilots Taalbeleid Onderwijsachterstanden en de taal/leesverbetertrajecten, waaronder de trajecten in het SO.

Voor studie en werk, maar ook voor spelletjes, hobby, en sociale contacten moet je redelijk Engels kunnen lezen en schrijven. Als je doof bent, is dat extra lastig. De standaard methodes zijn niet geschikt, omdat die ervan uitgaan dat je goed kunt horen. Speciale methodes Engels voor dove leerlingen zijn er niet. Dat probleem hebben we niet alleen in Nederland, maar in heel Europa. In de afgelopen jaren is er binnen EU projecten lesmateriaal ontwikkeld om dove gebarentaalgebruikers Engels te leren.

Enkele van de vragen die we daarbij tegenkwamen:

- Hoe combineer je talen: instructie in NGT - Engelse tekst. En dan: vertalen in het Nederlands? Vertalen in NGT?
- Wat zijn haalbare doelen? Als leerlingen (veel) problemen hebben met het lezen en schrijven van het Nederlands, wat kun je dan verwachten ten aanzien van het Engels? Functioneel Engels: als de boodschap maar overkomt? Doof Engels? Google Engels? Of toch: grammaticaal correct Engels?
- Engelse woorden leren: hoe doe je dat? Woorden laten uitspreken? Vingerspellen? Koppelen aan een plaatje, een gebaar, een geschreven Nederlands woord?
- Engelse grammatica: hoe leg je dat uit aan leerlingen die als eerste taal een gebarentaal gebruiken?
- Een vergelijkende methode: maar wat vergelijk je? Geschreven Engels met geschreven Nederlands? Hoe doe je dat, als de doelgroep niet of nauwelijks Nederlands kan lezen en schrijven? Geschreven Engels vergelijken met de Nederlandse Gebarentaal? Maar is dat niet een brug te ver?
- Een communicatieve methode: moet je leerlingen in het Engels laten chatten met dove leerlingen in Engeland?
- Wat kan ICT (computers, internet) hieraan bijdragen?
- Als we dove leerlingen een buitenlandse taal moeten leren, kunnen we dan niet beter beginnen met een buitenlandse gebarentaal zoals BSL?

In deze lezing laat ik zien hoe we deze vragen in Europees verband proberen op te lossen.

Liesbeth Pyfers, psycholoog. Heeft meegewerkt aan een aantal Europese projecten waarin onderzoek wordt gedaan en lesmateriaal wordt ontwikkeld om dove en slechthorende leerlingen Engels te leren lezen en schrijven.

Sinds het schooljaar 2009-2010 neemt de Guyotschool voor SO A/B in Haren deel aan het landelijke List-project: Lezen is Top. Belangrijkste uitgangspunt is dat kinderen leren lezen door veel te lezen. Juist dove en slechthorende kinderen blijken vaak minder te lezen dan horende kinderen, terwijl èn omdat zij over het algemeen meer moeite hebben met lezen. De kunst is deze negatieve spiraal te doorbreken. Naast technisch en begrijpen lezen wordt binnen het List-project vooral de nadruk gelegd op leesbeleving en leesmotivatie. Zodra kinderen kunnen stillezen, worden zij gestimuleerd zelf boeken te kiezen en zo mogelijk dagelijks een half uur stil te lezen. De leerkracht fungeert daarbij als rolmodel.

Leerlingen die nog niet kunnen stillezen, lezen samen, zodat zij zoveel mogelijk zelf lezen. In de loop van dit schooljaar is een aantal zeer verschillende groepen binnen de Guyotschool begonnen met het bruikbaar maken van de List-principes bij het -voortgezet- leesonderwijs aan dove en slechthorende kinderen. Eén van de belangrijkste knelpunten bij het stillezen van de kinderen die dat technisch zeker kunnen, is de beperkte woordenschat en vaak ontoereikende kennis van het Nederlands. Toch zijn de eerste ervaringen positief: een aantal kinderen blijkt boeken te verslinden!

Een aantal andere kinderen heeft gerichte begeleiding nodig zodat ze stap voor stap zelfstandig(er) en met meer plezier gaan lezen.

In deze workshop willen we onze ervaringen met jullie delen door middel van wat achtergrondinformatie, maar vooral van videobeelden met toelichting.

Carin Overbeek is leerkracht aan de Guyotschool voor SO.

Annemieke Kuitert is leerkracht aan de Guyotschool voor SO.

Tijdens mijn schoolloopbaan heb ik veel met kinderen te maken gehad. Als kleuterleidster heb ik gezien hoe de wereld van een 4 tot 6 jarige eruit zien. Hoe spannend het is om vanuit een veilige thuissituatie ineens naar school te gaan en je daar te moeten handhaven tussen 35 andere kinderen. Daar heb ik gezien hoe belangrijk mondelinge taal voor een kind is. De taal van de juf is een prachtig instrument om een kind te helpen bij zijn ontwikkeling. Ik werk nu ruim 10 jaar in de onderbouw van het VSO.

Wat heb ik tot nu toe geleerd? Ik heb de nodige diploma's behaald, maar ik kom steeds meer tot de conclusie: de ontwikkeling van een leerling, draait voor het grootste gedeelte om taal. De taal van de leerkracht kan een leerling goed op weg helpen bij zijn ontwikkeling. Het kan zorgen voor duidelijkheid, begrip, veiligheid, het leren studeren: zorgen voor functionele geletterdheid. Maar hoe ervaart een leerling dat? Omdat ik al heel veel leerlingen van groot tot klein heb mogen begeleiden was ik benieuwd hoe zij zelf een en ander ervaren hebben. Waar hebben zij nu steun aan gehad? Wat was voor hen belangrijk tijdens hun school?

Roelina (oud ESM leerling) vertelt - aangevuld door haar zeer betrokken moeder - wat haar ervaringen zijn wat betreft de invloed van het VSO op haar ontwikkeling. Ik ben - door alles wat ik gezien en geleerd heb - er van overtuigd, dat de taal van de leerkracht van het grootste belang is voor de ontwikkeling van de leerlingen. Belangrijker dan wat dan ook. Tot slot kunnen alle aanwezigen luisteren naar het prachtig harpspel van de op alle fronten talentvolle Roelina Schouten...

Ria Borkes: Van kleuterleidster tot master. Mijn levensmotto is: "haal eruit wat erin zit". Dat pas ik de laatste 10 jaar ook toe tijdens mijn omgang met ESM-leerlingen in de onderbouw van het VSO. Na jarenlange studie ben ik eruit: wat mij betreft is de taal van de leraar het allerbelangrijkst bij de ontwikkeling van een ESM- leerling. Ik vertel hoe ik tot deze conclusie gekomen ben.

Effectief Communiceren met Ouders (ECO) heet het project, waarmee we op het Orion Cllege AGBell begin 2009 zijn gestart. Het doel is om alle brieven die 'de deur uitgaan' begrijpelijk te maken voor alle ouders. Hetzelfde geldt voor de lezingen op ouderavonden, voor de schoolgids, voor de website. Hoe pak je dat aan? Hoe weet je wanneer een brief of lezing toegankelijk is voor alle ouders? Wie houdt de 'begrijpelijkheid' in de gaten? In hoeverre kunnen andere scholen profiteren van wat de AGBell ontwikkeld heeft? We hopen in deze lezing het antwoord op deze vragen te kunnen geven.

De lezing is voor iedereen toegankelijk en nuttig, maar we willen met name ook diegenen uitnodigen die te maken hebben met de schriftelijke informatie naar de ouders: schrijvers van brieven over ouderavonden, schoolreisjes en degenen die spreken op ouderavonden: directeuren, adjunct-directeuren, coördinatoren.

Ralph Hoogervorst is adjunct directeur van het Orion College AGBell. Tot zijn portefeuille hoort de onder- en bovenbouw van de VMBO- en HAVO-afdeling. Hij heeft jaren als leerkracht gewerkt bij Signis en als docent Nederlands op de AGBell. Hij is secretaris van Stichting Makkelijk Lezen.

Marian Hoefnagel is psycholinguïste, lerares Nederlands en schrijfster van makkelijk lezen boeken voor tieners. Zij werkt op het Orion College AGBell, waar zij als taalcoördinator verantwoordelijk is voor het in kaart brengen van de taalproblemen van alle leerlingen en het geven van remediërende mogelijkheden. Zij is een van de oprichters van Stichting Makkelijk Lezen.

Zowel bij schoolgaande kinderen als door volwassenen wordt lezen en schrijven gebruikt als een manier om informatie tussen luisteraars uit te wisselen. Onderzoek van leesvaardigheid wordt vaak gedaan door het aantal fouten binnen een bepaalde tijd vast te stellen. Onderzoek naar de schrijfmogelijkheden wordt vaak gedaan door het handschrift te observeren en de mogelijkheden om een verhaal te vertellen te beoordelen.

Binnen de standaard onderzoeksprocedures lijken broddelende en stotterende personen gemiddeld twee niveaus lager te presteren dan verwacht kan worden op basis van hun intellectuele vaardigheden. Kennis over de lees- en schrijfvaardigheden (handschrift en verhaalinhoud) van personen die broddelen of stotteren is tot op heden beperkt.

In deze presentatie zullen resultaten van broddelende en stotterende personen getoond worden van een onderzoek naar hardop lezen, naschrijven en stellend schrijven. Resultaten van dit onderzoek wijzen er op dat het aantal niet-vloeiendheden en leesfouten sterk verminderden bij het gebruik van een koptelefoon-microfoon. Het gebruik hiervan wordt dan ook sterk aangeraden indien de exacte bepaling van het leestempo van belang is bij de niet-vloeiende sprekers.

In tegenstelling tot de personen die stotteren produceren personen die broddelen in het schrijven vloeiendheidsproblemen die vergelijkbaar zijn met de spreek nietvloeiendheid. De schrijfproblemen, zoals revisies, weglatingen van klanken of een zwak handschrift verminderen binnen een langzamer schrijftempo. De resultaten suggereren verder dat het toevoegen van onderzoek naar lees en schrijfvaardigheden een belangrijke bijdrage kan leveren aan de differentiaal diagnostiek tussen broddelen en stotteren en tussen broddelen en dyslexie anderzijds.

Dr. **Yvonne van Zaalen** is werkzaam als logopedist gespecialiseerd in vloeiendheidsstoornissen. Daarnaast is Yvonne als logopediewetenschapper betrokken bij het onderzoek naar de invloed van broddelen op de communicatie en het schoolse leren.

In deze lezing wordt aandacht besteed aan de leesontwikkeling van dove en slechthorende leerlingen, worden didactische handreikingen voor de praktijk besproken en worden videobeelden getoond met voorbeelden van good practices voor het leesonderwijs aan dove en slechthorende leerlingen.

Doel van het gepresenteerde project is het toegankelijk maken van informatie uit wetenschappelijk onderzoek en het bieden van handreikingen aan leerkrachten. Het uiteindelijke doel is het verbeteren van de leesresultaten van de dove en slechthorende leerlingen. Om dit te bereiken zijn verschillende stappen ondernomen.

In de eerste fase van het project is de informatie uit nationaal en internationaal onderzoek naar leesontwikkeling en leesprocessen opgenomen in een rapport voor leerkrachten. De uitkomsten uit de beschreven onderzoeken zijn door middel van praktische handreikingen vertaald naar de praktijk.

In de tweede fase van het project is op basis van dit rapport een DVD gemaakt met good practices voor het leesonderwijs. Op de DVD ligt de focus op praktijken die specifiek zijn voor de doelgroep dove en slechthorende leerlingen.

De DVD wordt vervolgens in de derde fase van het project gebruikt in een interventiestudie waarin leerkrachten de DVD gebruiken en gecoacht worden door middel van videotraining. In deze derde fase wordt bekeken in hoeverre het gebruik van de DVD in combinatie met video training effectief is voor de onderwijspraktijk.

De lezing betreft niet alleen onderzoek maar vooral ook de vertaalslag naar de praktijk in de klas. De doelgroep is niet alleen leerkrachten, maar ook bijvoorbeeld klassenassistenten en ambulante begeleiders. Doelgroep leerlingen is niet alleen doof, maar ook SH.

Loes Wauters is senior onderzoeker bij Pontem, afdeling onderzoek en ontwikkeling van Kentalis, en houdt zich bezig met projecten binnen het domein doof/sh. Ze is gepromoveerd op het onderwerp lezen bij dove kinderen en heeft zich in de afgelopen jaren verdiept in de koppeling tussen theorie en praktijk.

Annet de Klerk is teamleider op Kentalis Talent. Daarnaast is ze betrokken bij een aantal projecten binnen de sector onderwijs van Kentalis. Die projecten richten zich op scholing van leerkrachten, curriculumontwikkeling, kwaliteitszorg en opbrengsten van het onderwijs. Ze is lid van de landelijke werkgroep leerplanontwikkeling Sprong Vooruit.

Sinds 3 jaar houden we in de tweetalige groepen van de Bertha Mullerschool een themaweek over alles wat te maken heeft met doofheid, slechthorendheid en gebaren. Leerkrachten, logopedisten en NGT leerkrachten werken nauw samen in deze week.

We praten over ervaringen en gevoelens rondom slechthorend of doof zijn, over de oorzaken, over gebarentaal, hoe kom je voor jezelf op in communicatie met horenden, over je buitengesloten voelen enz. We maken met elkaar 'gebarenregels' voor in een tweetalige klas en 'gebarenregels' voor de hele school. Verder krijgen de kinderen bij logopedie uitleg over hun eigen audiogram en kijken we hoe een audiogram wordt afgenomen.

De kinderen houden een logboek bij, waarin ze beschrijven wat ze deze week geleerd hebben.

De rest van het team hebben we geïnformeerd door een presentatie te houden over de inhoud van onze gebarenweek. Om ze bewust te maken van de noodzaak van gebaren en de moeite die het een slechthorend kind kost om gesproken taal te volgen.

Daarnaast hebben we activiteiten bedacht om het thema meer te laten leven binnen de school. Er is een map met lessuggesties en schoolbreed is de hele week geoefend met een lexiconlijst met basisgebaren waardoor iedereen beter kan communiceren met dove en slechthorende kinderen en collega's.

In de afgelopen jaren is gebleken dat deze themaweek indrukwekkende gesprekken oplevert en dat er veel behoefte is bij de kinderen om te praten over dit onderwerp. Ook blijkt steeds weer dat er weinig kennis is bij de kinderen over hun doof- of slechthorendheid.

We zien dat kinderen zich na de projectweek beter bewust zijn van hun behoefte aan gebaren en daar beter voor opkomen.

Dit project is ook heel bruikbaar voor andere scholen en daarom willen we deze informatie delen in de hoop dat anderen er ook mee aan de slag gaan!

Patricia de Ruiter: logopedist en NmG docent op de Bertha Muller School in Utrecht. Werkzaam in de tweetalige onderwijsgroepen.

Hanneke van Nieuwenhuyzen. Leerkracht op de Bertha Muller School. Werkzaam in een tweetalige onderwijsgroep.

Een groeiend aantal reguliere basisscholen en scholen voor voortgezet onderwijs krijgt te maken met een slechthorende of dove leerling of leerling met een cochleair implantaat. In het cluster 2 onderwijs op onze scholen zitten deze kinderen vaak in gemengde klassen.

In 2009 is de wet gelijke behandeling (WGBH/CZ) van kracht geworden voor het PO. Eén van de doelstellingen van de WGBH/CZ is te voorkomen dat scholen zich laten leiden door stereotype verwachtingen en vooronderstellingen met betrekking tot leerlingen met een handicap (of chronische ziekte). Ter voorkoming van onterechte uitsluiting van deze leerlingen dienen mogelijkheden en beperkingen van een individu in hun context te worden beoordeeld. Dit houdt ten aanzien van auditieve beperkingen in dat scholen verplicht zijn na te gaan op welke manier het onderwijs toegankelijk gemaakt kan worden voor slechthorende en dove kinderen en welke hulpmiddelen hierbij gebruikt kunnen worden.

Denk hierbij bv. aan de consequenties van een gehoorverlies voor vormen van schriftelijk taalgebruik zoals dictee en spelling en het begrijpen van (lees)teksten.

Goede voorlichting naar schoolteams speelt hierbij een belangrijke rol. In deze presentatie wordt ingegaan op welke manier voorlichting over een auditieve beperking gegeven kan worden. De deelnemers maken kennis met materialen en middelen die hierbij gebruikt kunnen worden. Onderdeel van de presentatie is een ervaringsgerichte manier van voorlichting geven, waarbij deelnemers zelf ervaren hoe het is om te moeten luisteren met een verminderd gehoor in een klassensituatie.

Yolande van Heesewijk is ambulant begeleider en werkte daarvoor als leerkracht op de Bertha Mullerschool. Zij volgde de Specialisatie Gehoorgestoorden A (Sem. Orthopedagogiek), Ambulant begeleider en Remedial teacher (Fontys Hogescholen). Ze is lid van de Expertisegroep Auditief Beperkten Auris Dienstverlening en van de vakgroep Audiologie van Simea.

Annemiek Voor in 't holt werkt als ambulant begeleider in Cluster-2 en is onderzoeker bij het lectoraat Dovenstudies, Hogeschool Utrecht. Zij is logo/akoepedist en leerkracht en rondde in 2008 de Master Dovenstudies af. Daarnaast is zij lid van de vakgroep Audiologie van Simea.

In het kader van Passen Onderwijs is Auris, in samenwerking met het Koningin Wilhelmina College Culemborg, in 2008 begonnen met de pilot: VO-extra. Een gespecialiseerde docent wordt samen met de ABER, vier dagen gedetacheerd op de reguliere school waar een aantal cluster 2 leerlingen onderwijs volgen. De specialist kan voor zowel leerlingen, docenten als ouders ingezet worden waar nodig, geheel aangepast aan de vraag van de klant (school/ leerling). Deze uitgebreide ondersteuning maakt het mogelijk dat leerlingen, die anders op het speciaal onderwijs aangewezen zijn, thuisnabij onderwijs kunnen volgen op een reguliere school met voldoende, passende ondersteuning. De ervaringen hiermee zijn zeer positief en vragen om verdere ontwikkeling en uitbreiding.

De ervaringen van zowel leerlingen, docenten, begeleiders als management zijn in de twee pilotjaren regelmatig geëvalueerd. Het model van VO-extra biedt meer mogelijkheden dan tijdens de pilot is uitgewerkt. De uitwerking is echter volledig genoeg om het concept in schooljaar 2010/ 2011 op andere VO scholen in te zetten.

In het aanbod van cluster 2 tot nu toe, hadden leerlingen en ouders twee mogelijkheden van voortgezet onderwijs om uit te kiezen, nu is er een derde mogelijkheid: het Voortgezet Onderwijs - Extra (VO-Extra).

Na deze workshop heeft u kennis genomen van een onderwijsmodel dat zich de afgelopen twee jaar bewezen heeft als succesvol en mogelijkheden biedt om ook in de toekomst passend onderwijs te bieden binnen de budgetfinanciering.

Ronald van Leeuwen
Hans Janssen
Marcel Poeze